Вступне слово Уповноваженого
Верховної Ради України з прав людини
Дмитра Лубінця

У 2022 році країна жила за законами мирного часу та в умовах карантинних обмежень, спричинених пандемією COVID-19, менше двох місяців. Воєнний стан в Україні діє із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року[1]. У цей час уже тривала масована ракетна атака по всій території України, а з прикордонних районів Російської Федерації та Республіки Білорусь почався рух військової техніки в порушення наявних державних кордонів України. З цієї дати починається відлік часу, коли Міністерство закордонних справ України поінформувало Генерального секретаря ООН та офіційних осіб іноземних держав про обмеження прав і свобод людини і громадянина та відхилення від зобов'язань за Міжнародним пактом про громадянські та політичні права.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну стало продовженням військової агресії, розпочатої у лютому 2014 року із вторгнення на територію Автономної Республіки Крим та міста Севастополь, і далі в Донецьку та Луганську області. Саме тоді Російська Федерація оголосила війну західному світу, частиною якого Україна прагнула стати від часів Революції Гідності.

Вісім років спроб демократичного світу умиротворити агресора Російська Федерація сприйняла за слабкість та розпочала широкомасштабне вторгнення. Події лютого 2022 року в Україні стали фактором глобальних потрясінь і викликів не тільки для нашої країни, але й для всього людства. Постріли, які пролунали в Києві вже в перший день нападу, мали відлуння на всіх континентах. Поставивши під сумнів саме існування української держави, заперечуючи її незалежність та суверенітет, Російська Федерація порушила засадничі принципи Статуту Організації Об'єднаних Націй[2] та підважила всю систему міжнародної безпеки та міжнародного права.

Рада Безпеки, як один із головних органів в системі ООН, не була спроможна запропонувати дієві механізми реагування, які б могли припинити необг рунтовану збройну агресію проти України, через наявність у Російської Федерації права вето. Саме на Раду Безпеки ООН покладено відповідальність за підтримку міжнародного миру та безпеки.

Російська Федерація вчинила злочин агресії проти України в 2014 році, розпочавши окупацію Автономної Республіки Крим та міста Севастополь. Через майже дев'ять років збройна агресія набула нових масштабів та спричинила наймасовіше переміщення населення з часів Другої світової війни. Тікаючи від бойових дій, мільйони українців стали внутрішніми переселенцями або біженцями, які були змушені виїхати за межі України та шукати тимчасовий притулок. Загалом, за даними УВКБ ООН[3], з початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну за кордон виїхали понад 7 млн українських громадян. Понад 3,3 млн отримали статус тимчасового захисту в країнах ЄС. Ще близько 8 млн людей стали внутрішніми переселенцями, які переїхали із зони бойових дій і тимчасово окупованих територій у безпечніші регіони України.

Вчинення РФ міжнародних злочинів на території України стало практикою та свідомою

Phoca PDF

тактикою російського політичного та військового керівництва. Російські військові та підрозділи здійснюють порушення норм міжнародного гуманітарного права на всіх українських територіях, які знаходились та продовжують знаходитись сьогодні під їхнім контролем. Серед них — невибіркові напади на цивільних та мирних жителів, позасудові страти, використання забороненої зброї проти цивільного населення, знущання над полоненими військовими та взяття у заручники мирних громадян[4]. Зафіксовані випадки страти військовополонених та вбивства цивільних заручників, які перебували у місцях позбавлення свободи.

Нападам піддаються також захищені МГП об'єкти: школи та дитячі садки, лікарні та пологові будинки, евакуаційний, медичний транспорт і транспорт екстрених служб.

Російська Федерація обмежила можливість евакуації мирного населення в бік контрольованої українським урядом території, запровадила злочинну практику «фільтраціних таборів»[5]. Повністю припинено гуманітарний доступ і доступ постраждалих до гуманітарної допомоги на контрольованих російськими військовослужбовцями територіях України, що призвело до смертей через хворобу, голоду та бідності.

Міжнародне право також передбачає повагу до померлих і можливість родин знати обставини смерті та здійснити поховання загиблих. Російська Федерація порушила і ці обов'язки, знищуючи сліди воєнних злочинів, не документувала обставини та факти загибелі людей під завалами зруйнованих будівель та загиблих внаслідок невибіркових обстрілів. Яскравим прикладом є спалення на сміттєзвалищі в окупованому Маріуполі[6] зруйнованих будинків разом із фрагментами тіл загиблих, масові поховання в анонімних братських могилах без проведення ідентифікації, заборона на поховання загиблих родичами і близькими.

Станом на кінець 2022 року Офісом Генерального прокурора України зафіксовано 62 041 злочинів агресії та воєнних злочинів[7].

Мирне населення та об'єкти цивільної критичної інфраструктури стали основними мішенями у війні. Тисячі цивільних громадян втратили життя від російських обстрілів та насильства, вчиненого російськими військовослужбовцями. За підтвердженими даними управління Верховного комісара ООН з прав людини, втрати серед цивільних осіб з 24 лютого 2022 року до 5 лютого 2023 року склали 18 817 цивільних, зокрема 7 155 загиблих та 11 662 поранених[8]. Більше 1 300 з числа постраждалих в Україні — це діти, серед них загиблі та поранені різного ступеню тяжкості. Тисячі громадян загинули в боях, захищаючи країну в лавах Збройних Сил України або інших воєнізованих формуваннях.

Рахунок постраждалих внаслідок збройної агресії проти України йде на мільйони. Війна залишила без домівок сотні тисяч сімей, зруйнувавши їх цілими містами. Через бомбардування та обстріли збройними силами РФ пошкоджено 3 126 закладів освіти, 337 з них зруйновано повністю[9], понад 1 159 об'єктів матеріальної культурної спадщини в Україні було серйозно пошкоджено або знищено військами Російської Федерації[10], серед них 305 складають релігійні споруди. Близько 350 спортивних споруд знищено або зруйновано, не мають можливості тренуватись близько 140 000 атлетів.

Phoca PDF

З початку повномасштабної військової агресії Російської Федерації прокурори зафіксували 171 факт сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, серед яких наявні такі види насильства: зґвалтування, каліцтво або насильство над статевими органами, примусове оголення, погрози та спроби зґвалтування, примус дивитися на сексуальну наругу над близькими особами тощо. Наймолодшій жертві сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом — 4 роки.

Російська Федерація вдається до жахливих злочинів, серед яких ті, що носять ознаки геноциду[11]. Депортація українських дітей та примусове переведення їх в іншу національну групу є однією з таких ознак; станом на 31 грудня 2022 року, за даними Національного інформаційного бюро[12], встановлено 13 867 випадків депортації дітей. Ці цифри не остаточні, оскільки триває робота з їх встановлення в місцях ведення активних бойових дій, на тимчасово окупованих і звільнених територіях.

У 2022 році критично важливим постало питання незаконно утримуваних цивільних осіб (цивільні заручники), а також осіб, зниклих безвісти за особливих обставин та членів їхніх сімей в умовах збройної агресії проти України. Це одна з найскладніших для захисту категорій громадян, відновлення прав якої прямо залежить від додержання Російською Федерацією норм міжнародного права, яке прямо і беззаперечно забороняє утримувати в ув’язнені мирних громадян і вимагає їх негайного звільнення. Російська Федерація переслідує цивільне населення в окупації та створює атмосферу страху на захоплених територіях, унеможливлюючи громадський рух спротиву. Цивільними заручниками[13] стають представники органів місцевого самоврядування, громадські активісти та волонтери, бізнесмени та журналісти, ветерани та учасники бойових дій, проактивні жителі громад.

16 вересня 2022 року Російська Федерація остаточно вийшла з Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Це стало наслідком виключення Росії зі складу Ради Європи[14]. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) зберігає компетенцію розглядати заяви проти Російської Федерації щодо її дій або бездіяльності, які можуть становити порушення Конвенції, за умови якщо вони сталися до 16 вересня 2022 року. Але ще у червні Державна дума РФ ухвалила, що Росія не буде виконувати ці рішення ЄСПЛ[15].

За інформацією на офіційному сайті, на розгляд у ЄСПЛ чекають понад 16 тисяч справ проти Росії[16], серед них майже 3 700 індивідуальних позовів, які пов'язані з подіями у Криму та військовими діями на сході України, а також масштабні міждержавні позови з України проти Росії[17].

Попри труднощі, пов’язані з виконанням рішень ЄСПЛ, і відсутність механізму примусу до виконання, позитивні судові рішення ЄСПЛ проти Російської Федерації можуть використовуватися як доказ в інших міжнародних і національних судах та органах. Це матиме значний вплив на розгляд справ в суді ООН, міжнародних арбітражах і розслідування міжнародних злочинів.

Міжнародний кримінальний суд здійснює розслідування трьох типів злочинів в Україні, для яких не потрібно, щоб Російська Федерація ратифікувала Римський статут МКС чи ухвалювати резолюції Радбезу ООН — це воєнні злочини, злочини проти людяності та злочин

Phoca PDF

геноциду. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини надає всю необхідну інформацію за запитом міжнародних експертів та проактивно інформує Офіс Генерального прокурора України про відомі факти таких злочинів.

Міжнародний кримінальний суд не має можливості розглядати справу по притягненню до відповідальності Російської Федерації саме за злочин агресії, який є першопричиною всіх решти злочинів, через те, що обмежений так званими Кампальськими поправками до Римського статуту[18]. Аби суд мав юрисдикцію щодо злочину агресії, потрібно, щоб держава, яка здійснила напад, ратифікувала Римський статут, або щоб цю ситуацію передала на розгляд суду Рада Безпеки ООН, що неможливо здійснити без реформи всередині ООН, яка б забрала у Російської Федерації право вето.

Саме через це Офіс Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини долучився до просування ідеї створення спеціального трибуналу по злочину агресії Російської Федерації проти України та притягнення її політичного та військового керівництва до відповідальності через взаємодію із національними інститутами з прав людини з усього світу. Ця ідея вже підтримана ПАРЄ, Європарламентом та окремими демократичними країнами, до числа яких входить Литва і Польща, Естонія, Греція, Нідерланди, Чехія, Латвія, Канада, Сполучене Королівство та інші.

Створення нових механізмів — вкрай важлива робота на фоні абсолютної неспроможності до реалізації наявних, які передбачені нормами міжнародного гуманітарного права, насамперед — Женевськими конвенціями[19]. Саме ці документи регламентують норми міжнародного права щодо гуманного поводження під час війни, і саме їх дотримання Російська Федерація свідомо ігнорує та порушує.

Це призводить до блокування діяльності Міжнародного комітету Червоного Хреста в питаннях захисту прав військовополонених і мирного населення, яке знаходиться в зоні проведення бойових дій чи стало жертвами воєнних злочинів, наприклад депортації. Відсутність гарантій безпеки та ініціативи з боку МКЧХ в отриманні гуманітарного доступу до постраждалих, включно із військовополоненими та незаконно утримуваними цивільними громадянами, вказує на кризу інституції. Упродовж 2022 року фіксувалося порушення принципів Міжнародного руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця у діяльності національного товариства Червоного Хреста в Російській Федерації, який виступив на підтримку мобілізаційної кампанії[20].

За результатом звернення Уповноваженого Офісом Генерального прокурора України було відкрито кримінальне провадження про захоплення і привласнення Товариством Червоного Хреста Російської Федерації рухомого і нерухомого майна Товариства Червоного Хреста України. За цим фактом було проведено окрему зустріч з керівництвом Міжнародної Федерації товариства Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, де Уповноваженим було наголошено на необхідності виключення Товариства Червоного Хреста Російської Федерації з Міжнародної Федерації у зв'язку з порушенням принципів діяльності та Статуту Федерації.

Військова агресія проти України має й інший бік — матеріальний. Київська школа економіки (Kyiv School of Economics, KSE) оцінює загальні економічні втрати з початку війни в 564–600

Phoca PDF

мільярдів доларів і вище. Станом на грудень 2022 року загальна сума прямих задокументованих збитків, завдана інфраструктурі України через повномасштабне вторгнення, розпочате Російською Федерацією, оцінюється у 137,8 млрд дол. США (за вартістю заміщення)[21]. Позапартійний американський аналітичний центр New Lines Institute зазначає, що від початку вторгнення президента Росії Володимира Путіна в Україну Росія бере участь у постійній і систематичній кампанії урбіциду[22] та екоциду. Як цілеспрямовані, так і невибіркові атаки з повітря, землі та моря продовжують руйнувати життєво важливу цивільну інфраструктуру, систематично позбавляючи українців доступу до базових потреб і основних послуг. У місті Маріуполь, де раніше проживало понад 400 000 людей, урбіцидальна тактика Росії досягла найвищого розмаху в Україні: у місті пошкоджено або зруйновано до 90% інфраструктури[23].

В умовах дії режиму воєнного стану Уповноважений Верховної Ради України з прав людини продовжує роботу, спрямовану на захист прав громадян. Щорічна доповідь окреслює основні виклики та тенденції у сфері захисту прав людини, які постають перед інститутом Уповноваженого в умовах режиму воєнного стану. Спільно зі спеціальними доповідями Уповноваженого, вона формує загальне бачення держави в сфері проблемних питань, пов'язаних із порушенням прав людини та зусиль, спрямованих на їх захист.

Детальніше про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2022 рік за напрямами можна ознайомитись у 9 тематичних розділах Доповіді, яка є узагальнюючим документом, що представляє випадки порушень прав і свобод людини і громадянина у 2022 році в умовах повномасштабної збройної агресії проти України. У доповіді описані також приклади звернення громадян та організацій, щодо яких Уповноважений Верховної Ради України з прав людини вживав заходів реагування, а також містить висновки та рекомендації, спрямовані на поліпшення стану забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

1 Указ Президента України №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні». Режим доступу: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397

2 Статут Організації Об'єднаних Націй. Режим доступу: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf

3 Refugees from Ukraine. Режим доступу: https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine

4 Звіт Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини «Вбивства цивільних осіб: свавільні страти та напади на окремих цивільних осіб у Київській, Чернігівській та Сумській областях в контексті збройного нападу Російської Федерації на Україну», 22 грудня 2022 року. Режим доступу: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-12/2022-12-07-OHCHR-Thematic-Report-Killings-UKR.pdf

5 Детальніше про «фільтраційні табори» читайте в Роділі 1 «Права громадян, які постраждали внаслідок збройної агресії проти України» у частині «Проведення фільтраційних

Phoca PDF

заходів, депортація та примусове переміщення громадян України»

6 Маріупольська міська рада. Режим доступу: https://t.me/mariupolrada/9212

7 Повідомлення з Телеграм каналу Офісу Генерального прокурора України https://t.me/pgo_gov_ua/8506

8 Ukraine: civilian casualty update 6 February 2023. Режим доступу: https://www.ohchr.org/en/news/2023/02/ukraine-civilian-casualty-update-6-february-2023

9 Офіс Генерального прокурора України. Режим доступу: https://t.me/pgo_gov_ua/8508

10 Проєкт «Збережіть українську культуру» Міністерства культури та інфомаційної політики. Режим доступу: https://restore.mkip.gov.ua/

11 Ethan Walton | Genocide Watch, Sep 4, 2022, Genocide Emergency: Ukraine. Режим доступу: https://www.genocidewatch.com/single-post/country-report-ukraine-1

12 Націонлальне інформаційе бюро діє відповідно до Женевських конвенцій про поводження з військовополоненими та про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. Режим доступу: https://nib.gov.ua/

13 Детальніше проблема цивільних заручників описана в розділі «Права людини в секторі безпеки і оборони»

14 Висновок ПАРЄ 300 (2022) «Наслідки агресії Російської Федерації проти України» від 15 березня 2022 року

15 Федеральный закон от 11.06.2022 г. № 183-ФЗ «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации и признании утратившими силу отдельных положений законодательных актов Российской Федерации». Режим доступу: http://kremlin.ru/acts/news/68648

16 PENDING APPLICATIONS ALLOCATED TO A JUDICIAL FORMATION. Режим доступу: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_pending_2023_BIL.pdf

17 Справа, пов'язана з окупацією Кримського півострова Росією у 2014 році;

Справа про порушення прав людини на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, до якої включено скаргу про збиття малайзійського літака рейсу MH17, яку подавали Україна та Нідерланди;

Справа про порушення прав українських політв'язнів;

Справа про захоплення українських моряків у Керченській протоці у 2018 році.

Справа про злочини, вчинені російськими військовими в Україні під час повномасштабного

Phoca PDF

вторгнення

18 МКС, ’Конференція з перегляду Римського статуту МКС’ (Кампала, 31 травня - 11 червня 2010 р.) Офіційні записи, RC/9/11, Додаток III, с. 45 і далі (’Конференція з перегляду, Офіційні записи, RC/9/11’)

19 Женевські конвенції 1949 про захист жертв війни:

- Женевська конвенція (I) про поліпшення долі поранених та хворих в регулярних арміях;
- Женевська конвенція (II) про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, потерпілих корабельну аварію, зі складу озброєних сил на морі;
- Женевська конвенція (III) про поводження з військовополоненими;
- Женевська конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни.

Протоколи:

- Протокол I, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів;

- Протокол II, що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру;
- Протокол III про введення додаткової відмітної емблеми у вигляді Червоного хреста і Червоного півмісяця.

20 Уповноважений вимагає виключити Російський Червоний Хрест з Міжнародного Руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця та заборонити використовувати емблему. Режим доступу: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/upovnovazhenij-vimagaye-viklyuchiti-rosijskij-chervonij-hrest-z-mizhnarodnogo-ruhu-chervonogo-hresta-i-chervonogo-pivmisyacya-ta-zaboroniti-vikoristovuvati-emblemu

21 Загальна сума прямих збитків, завдана інфраструктурі України через війну, зросла до майже 138 млрд дол. США. Режим доступу: https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-zrosla-do-mayzhe-138-mlrd/

22 Урбіцид — це окрема форма масового насильства, що характеризується навмисним знищенням життєво важливої цивільної інфраструктури. При повному ігноруванні міжнародного гуманітарного права урбіцид ґрунтується на логіці колективного покарання, спрямованого проти цивільного населення та побудованої інфраструктури, від якої залежить його життя. Такі кампанії систематичного бомбардування та руйнування можуть залишити цілі міста в руїнах, звідки й пішов термін урбіцид — «убивство» міста.

23 Russia’s Campaign of Urbicide in Ukraine. Режим доступу: https://newlinesinstitute.org/russia/russias-campaign-of-urbicide-in-ukraine/

Phoca PDF